

jeni zavodi. Knjižnični odbori so se tudi spoprijeli s strokovnimi problemi in predvsem vplivali na izdelavo katalogov. Ugled knjižnic se je povečal. Knjižnični odbori so mnogokrat z uspehom posredovali pri višjih forumih in družbenih organizacijah. Včasih pa so knjižnični odbori premalo močni, da bi lahko uspeli. Odprto ostane še vprašanje družbenega vodenja v tistih knjižnicah, ki tvorijo odsek prosvetnega društva in zato nimajo upravnega odbora. Njihovo delo bi bilo gotovo uspešnejše, če bi imele svoj knjižnični odbor, ki bi ga imenoval ustanovitelj.

Ako se še enkrat ozremo na ta bežni pregled stanja ljudskih knjižnic v Sloveniji, vidimo, da ima organizacija ljudskih knjižnic postavljene trdne osnove in da ni v tem oziru nobenih nejasnosti. Knjižnic je dovolj, vendar je njihov knjižni fond še čisto prešibek, da bi lahko učinkovito izvrševale svojo nalogo. Načrtno se utrjujejo knjižnice na sedežih okrajnih in občinskih ljudskih odborov. Najboljše med njimi imajo pregled nad knjižnicami v okraju ali občini in jim nudijo z različnimi organizacijskimi oblikami (podružnice, potujoče knjižnice) potrebno pomoč. Razvoj ljudskega knjižničarstva ovirajo še mnoge tehtne prepreke, kot so pomanjkanje zadostnih finančnih sredstev, primernih prostorov, čitalnic in strokovnega kadra. Že doseženi uspehi, izkušnje in hkrati ovire za ugodni razvoj tega tako obširnega in hkrati za dvig kulturne in izobrazbene ravni naših delovnih ljudi tako važnega področja, nujno zahtevajo uzakonitev glavnih načel in organizacijskih oblik v ljudskem knjižničarstvu.

SWOBODNI PRISTOP IN PULTNI SISTEM*

BOGO PREGELJ

Pri ureditvi ljudskih knjižnic se po svetu vse bolj uveljavlja namesto starejšega pultnega sistema tako imenovani svobodni pristop. Ker se po letu 1945 tudi pri nas vse odločneje pojavlja težnja, da se ljudske knjižnice na splošno preuredijo na svobodni pristop, si hočemo malce podrobneje ogledati, kakšno je poslovanje pri tem in pri onem načinu, kakšne prednosti in slabosti imata vsak zase, kakšno svojsko ureditev zahteva novi,

---

* Referat na posvetovanju ljudskih knjižničarjev decembra 1958 v Ljubljani

zvečine še nepoznani način, pa kako bi z najmanjšo izgubo časa preuredili knjižnico za svobodni pristop, če ima danes še pult.

Pultni sistem je nastal v ljudskih knjižnicah iz težnje, zavarovati knjige pred samovoljo bralcev, da ne bi neuko občinstvo delalo zmede po policah in ne bi imeli bralci priložnosti krasti knjig. Pred tatvino so zavarovali knjige s tem, da so jih priklepali, prekleli tatu, oblekli obiskovalca v obleko brez žepov in podobno.

Vsa takšna zavarovanja so bila namenjena zaprtim knjižnicam z maloštevilnimi bralci. Ko so se pa v 19. stoletju začele razvijati ljudske knjižnice z vse večjim obiskom, se je skazalo, da so vsi takšni poskusi zavarovanja dokaj neuporabni. Zaradi tega je prevladalo načelo, da nima bralec dostopa v skladišče in dobi v roko samo tisto knjigo, ki si jo je izbral po katalogih. Med bralca in knjige so postavili preklado — pult. Rodil se je pultni sistem.

Pultni sistem se je dobro uveljavil med zavestnimi bralci, vendar samo, če je imela knjižnica dobro izdelane in številne kataloge. Varnost knjižne zaloge je bila kar največja, ker pride v knjižno skladišče pač samo knjižničar. Prav tako je bil prostor izrabljen do kraja, ker so knjige postavljali strogo po velikosti. Pa še signirni sistem se lahko poenostavi do zadnjega (format + inventarna številka). Skratka, sistem je pokazal tehnično velike prednosti in se je uveljavil v vseh urejenih knjižnicah. Še dandanes je ostal in ostaja v polni veljavi v vseh znanstvenih knjižnicah.

Ljudsko knjižnico je pa začelo obiskovati vse več bralcev, ki niso niti po svoji izobrazbi bili usposobljeni niti niso imeli volje, da bi po lastni presoji izbirali svoje branje ob podatkih, ki jih nudijo katalogi. Vse česče se je pojavljalo vprašanje, kako najpreprosteje seznaniti bralca z vsebino del, ki jih ima knjižnica, da bo lahko svobodno izbiral, čeprav mu manjka posebno znanje, ki bi mu omogočilo samostojno ocenjevati, ali ustreza neko delo njegovim nedoločenim, topim željam, ki ga silijo v branje. Pri poučni literaturi gre to kolikor toliko s sistematičnim katalogom, ki združuje dela sorodne snovi v skupine. Težje je pa pri leposlovju, ki se pač da lepo in jasno sistematizirati po zvrsteh, po snovi se pa razblinjajo meje v nedogled, saj je ista snov lahko obdelana tako, da zadovoljuje samo najzahtevnejšega bralca, ali pa govori najpreprostejšemu in je vmes še vrsta odtenkov. Pokazalo se je, da je v ljudski knjižnici sistematični katalog kaj malo prikladen, saj bralcu vse premalo pove pa še zahteva od njega, da pozna sistem snovne raz-

delitve, sicer ga ne more uporabljati. Te težave odpravijo do neke mere anotacije, ki natančneje opredeljujejo vsebino, drugod si pomagajo s svetovalci. Knjižničar je dobil novo nalogo, postal je bralčev mentor - svetovalec. Mentorstvo je postalo poglavitna naloga ljudske knjižnice, ker ne pomaga le bralcu, da pride do knjig, kakršne mu godijo, temveč omogoča tudi knjižničarju, da bolj ali manj neopazno vzgaja bralca, budeč mu zanimanje za boljvredno branje.

Iz teh temeljev se je razvil lik knjižničarja, kakršnega poznamo še danes. Kljub mentorstvu se je pa pokazalo, da tako ljudje le ne pridejo vedno do knjig, kakršne bi želeli, pa še velik del knjižne zaloge je omrtven, ker priporoča knjižničar pač dela, ki so mu prezentna, a to so največ novo nabavljena dela, ki so tudi sicer aktualna in zaradi tega v mislih bralcev samih. Čim večja je knjižnica, tem hitreje rase odstotek odmirajoče in mrtve zaloge. Vsa izposoja je v bistvu uperjena samo na naj-novejše in aktualno branje, ki je psihološko že tako sredi interesa, pa nastaja zaradi tega konjunktorno povpraševanje, ki prenapenja knjižnični proračun s prevelikim številom dvojnic, ki kmalu spet pomnože mrtvo zalogo.

Toda knjižničarjevo mentorstvo ima še drugo slabost. Če hočemo, da je kolikor toliko uspešno, se mora spustiti knjižničar z bralcem v daljši pogovor. Šele potem lahko preceni, kaj bi bralcu ustrezalo in mu ve svetovati. To pa seveda gre samo, kadar je obisk v knjižnici majhen in enakomerno razporejen. Stvarnost pa kaže, da se celo v knjižnicah z majhnim obiskom ljudje nagrmadijo ob določenih urah, ki jim pač prijajo po ritmu njihovega življenja. Izven ur največjega pritiska pa naj-česče prihajajo v knjižnico bralci, ki jim knjižničarjevo mentorstvo ni potrebno, ali pa ga celo odklanjajo. Prav ti bralci so prišli na misel, da bi si knjige ogledali, preden bi jih izposodili. Po katalogih so izbrali večje število knjig in iz njih odbrali tiste, ki so jim najbližje. S tem so nakazali pot novemu sistemu, ki je pri bralcih v veliki meri odpravil uporabljanje katalogov: sistemu oglednih kolekcij. Knjižničarjevo delo se je s tem premaknilo iz strogega mentorstva od človeka do človeka v tipizirajoče mentorstvo s kolekcijami, ki jih knjižničar sestavlja, preden začno prihajati bralci, za posamezne tipe bralcev. Bralac vzame knjigo v roko, dobi iz njo neposredni kontakt, bila je vzpostavljena zveza med skladiščem in bralcem. K doslej omenjenim prvinam, ki so odločale pri bralčevi izbiri: snov, pristopnost, značaj dela in pisatelj, — so prišle kot soodločujoč faktor nove: oprema knjige, tisk in sploh vse tisto, kar deluje na člo-

veka z vidnimi učinki. Takoj se je pokazalo, da je ideal starejšega knjižničarstva — enotna vezava — kaj malo privlačen za bralce, da je nujno, naj ohrani knjiga svojo knjigotrško obliko, ki je že od nekdaj upoštevala psihološki moment vidne privlačnosti. Ta sistem je olajšal delo knjižničarju za pultom, sprostil ga je, da lahko streže več bralcem hkrati, da vmes ustreže tudi individualnim željam po katalogih, ni pa odpravil bistvenih napak pultnega sistema pa še porušil red v postavitvi knjižne zaloge in odprl priložnost kraji s pulta. V večini naših ljudskih knjižnic je ta sistem še danes v rabi.

Od sistema oglednih kolekcij na pultu je do s v o b o d n e g a p r i s t o p a samo korak. Če bi hoteli, da si ogledajo bralci prav vso zalogo, bi jo morali razbiti v vrste oglednih kolekcij, ki bi jih postavili v določenem zaporedju na pult. Krajši in popolnejši postopek pa je, da zalogo že kar uredimo po snovi in sistematičnih skupinah, jo tako postavimo v police in pustimo bralce k njim, naj kar sami izbirajo. Prvič so to poskusili v devetdesetih letih v ZDA in imenovali tak način »open access« ali »open shelves«. Od tam se je naglo razširil po anglosaških deželah in l. 1901 so napravili prvi poskus v srednji Evropi, ko so v Hamburgu odprli »Öffentliche Bücherhalle«. Kljub temu se pa srednja Evropa vse do zadnjih let ni povprek oprijela tega sistema, bodisi zaradi malce konservativne vztrajnosti, bodisi zaradi drugačne strukture evropskih ljudskih knjižnic in zaradi pomislekov, ki so jih budile in jih še bude pomanjkljivosti tega sistema.

Knjižnice v ZDA niso imele tradicije baročnih knjižnic in so šle svojo pot zaradi svojstvenih razmer in svojske strukture prebivalstva. Zaradi breztradicijske družbe se tam ni gojila znanstvena knjižnica kot vrhunska knjižnična tvorba, temveč poučno-informacijska knjižnica, ki naj pomaga vsakemu članu družbe pri njegovem delovnem izpopolnjevanju, pa je zaradi tega njena knjižna zaloga grajena največ na poučni, tehnični in podobni literaturi, leposlovje pa zajema samo del, okoli 30 % zaloge. Srednjeevropska ljudska knjižnica je pa v nasprotju s »public library« zrasla kot dodatek k znanstveni in strokovni knjižnici, ki naj zadovoljuje predvsem potrebe bralcev po zabavnem branju. Zaradi tega se je usmerila njena knjižna zaloga 70 % in več v leposlovje. Seveda je njena občevezgojna vloga dokaj manjša in je nujno tudi njen vpliv na občo izobrazbeno raven manj pomemben kakor pri »public library«. Šele ko je nagli industrijski razvoj zahteval tudi naglo usposabljanje kadrov, je tudi v teh deželah začela ljudska knjižnica spreminjati

svoj značaj. Postajati je začela politehnična in je hkrati stopila pred dilemo, kako v največji meri zadovoljiti bralce z vseh področij, ki jim sam knjižničar ne more in ne sme postaviti natančnih oznak, niti nima meril, da bi jih ocenjeval. Ob zelo ugodnih pogojih so nastale posebne referenčne knjižnice, kjer dajejo odgovore in nasvete politehnično izobraženi knjižničarji. Večina knjižnic, posebno pa manjše, tega seveda ne zmorejo. Zaradi tega so se odločile za svobodni pristop, kjer pač bralec v oddelku, ki zajema literaturo, kakršno potrebuje, svobodno izbira med razstavljenimi knjigami in navadno brez knjižničarjeve pomoči izbere tisto, kar mu najbolj godi.

Z uvedbo svobodnega pristopa se je knjižničarjeva naloga spet bistveno spremenila. Pri doslednem pultnem sistemu je bil praktično samo uradnik, ki opravlja tehnično delo izposoje in le redkokdaj pomaga bralcu pri izbiranju. Pri sistemu kolekcij na pultu je menadomestljiv kot mentor, ker je edini posrednik med knjigo in njenim bralcem. Pri svobodnem pristopu se na videz sicer vloga njegovega mentorstva zmanjša in knjižničar postane prvenstveno spet tehnični uslužbenec, ki mora k temu opravljati še nalogo detektiva in nadzornika. V življenju pa je podoba drugačna, kar nam ponazarja izjava neke knjižničarke iz l. 1954: »Ko so ljudsko knjižnico, ki je bila med vojno uničena, znova uredili, so preuredili izposajo za svobodni pristop. Dotlej so bralci prihajali k pultu, približno povedali, kaj bi radi, in knjižničar jim je najčešče z uspehom svetoval. Danes pa, ko bralci sami izbirajo, porabi knjižničar več časa, pameti in naporov. Preureditev knjižnice je samo enkratni napor. Trajno delo pa proži proces bralčevega samoizobraževanja, ki se je sedaj začelo. Bralec bi rad listal in izbiral, pa ne zna. Dosti več mu moramo svetovati... Prav v tem pa tiči za knjižničarja več dela, več premišljevanja, bolj se trudi in porabi več časa, ima pa tudi več veselja do dela. Razmerje med prejšnjim izposojnim načinom in prostim pristopom je pač isto kakor med delovno šolo in učilno šolo, tam kakor tu imamo opravka z nasprotjem: gubernantsko varuštvo in samoizobraževanje... Posebno v začetku je pač naporneje in zamudneje ravnati z ljudmi kot z odraslimi, kakor pa jih še tako dobrohotno varuško voditi na vrvi. Uspehi prvega pa nudijo prav zaradi tega bralcu in knjižničarju neprimerno več zadovoljstva in so trajnejši, ker so doživeti in pridobljeni z aktivnim delom.«

Nuja, vzgojiti samostojne delavce, ne da bi jih odtegnili delovnemu procesu, je pripeljala ljudsko knjižničarstvo do svobodnega pristopa; nuja, ki je narekovala višanje izobrazbene

ravni v skokih, je odprla ljudem, razen klasičnih oblik šolskega izobraževanja od najnižjih do najvišjih šol, tudi šole za pošolsko izobraževanje — delavske in ljudske univerze, ki so razvojno povsod sestavni del ljudskih knjižnic, saj črpajo svoje gradivo prav tukaj. Zaradi tega je postalo kar zakon, da so začele povsod nastajati ljudske knjižnice s svobodnim pristopom vzporedno z zaletom industrializacije, in sicer v deželah brez industrijske tradicije brez vmesnih oblik, v drugih pa bolj ali manj obotavlja se iz prejšnjih oblik, kajti knjižnica takšnega tipa je dražja, kar je ekonomsko nujno, saj zahteva večji učinek tudi večje investicije.

Slovenske ljudske knjižnice so danes sredi takšne zagate. Dnevne potrebe rastoče industrializacije neusmiljeno zahtevajo zvišanje izobrazbene ravni in poglobljeno politehnično izobrazbo, ki sta pogoj zvišani storilnosti. Zaradi tega se iz dneva v dan množe sredstva in načini pošolskega izobraževanja, ljudske knjižnice pa še vedno stojе tam, kamor so prišle v začetku našega stoletja ter hočejo posredovati in posredujejo samo nekaj estetične in etične vzgoje ob 90 % zabavnega branja, ob katerem bralci najčešče beže iz stvarnosti v sanjske privide. Ne trdim, da niso po l. 1945 poskušali preusmeriti takšen razvoj naših ljudskih knjižnic, kljub temu pa še danes niso nič drugega kot ideološko redigirane izposojevalnice, kar so pač bile že med obema vojnama, sicer pa še vedno niso prešle stopnje čitalniških teženj, ko so gojile veselje do jezika med narodnostno mlačnim malomeščanstvom in do branja med ljudstvom, ki se je šele otresalo analfabetizma. Po l. 1945 so skušali rešiti to vprašanje s študijskimi knjižnicami, ki se pa, ravno tako zapredene v predstave tradicionalnega knjižničnega dela in delovanja, niso izoblikovale v osrednje izobrazbene ustanove pošolskega izobraževanja, temveč so postale odganjki osrednje znanstvene knjižnice z vsemi njenimi zahtevami in delom v malem.

Ko že deset let govorimo o krizi slovenskega ljudskega knjižničarstva, se nismo še nikoli vprašali, ali moremo kaj drugega pričakovati, kakor životarjenje knjižnic, ki so po svoji idejni vsebini zastarele in zaprašene, ki jih vežejo vezi tradicije in jih ovirajo, da ne morejo aktivno poseči v razvojni proces, ker pač s svojimi ostarelimi delovnimi načini in parolami ne prožijo v ljudeh potrebe po obisku in se ti raje zadovolje z minimalno izbiro potrebnih knjig doma, v knjižnico pa hodijo iskat največ samo leposlovno branje.

Če pa hočemo, da bo tudi v današnji družbi opravljala ljudska knjižnica primerno nalogo, jo moramo organizacijsko, teh-

nično in psihološko prilagoditi sodobnim zahtevam. Ena teh zahtev časa je vsekakor preureditev naših knjižnic v knjižnice s svobodnim pristopom.

V primerjavi z dosedanjimi načini je svobodni pristop drag, zahteva namreč do ene tretjine več izposojne ploskve, delo knjižničarjev je intenzivnejše, obsežnejše, njihova izobrazba mora biti poglobljena, golo tehnično delo opravljajo posebni kadri, nabavna politika mora zajeti več panog človeškega znanja in z večjim številom naslovov. Vse to pa zahteva večje investicije in letne dotacije, kakor bi jih imele knjižnice enakega obsega dosedanjih tipov. Vprašanje večjega rizika za krajo odpade, ker delajo naše knjižnice, ki postavljajo ogledne kolekcije na pult, vsaj z istim, če ne še z večjim rizikom, ko mora zaradi individualnih želja knjižničar vsak čas zapuščati pult in izgublja s tem nadzor nad bralci in knjigami na pultu.

Prednosti, ki jih nudi svobodni pristop, sta pa predvsem mobilizacija celotne knjižne zaloge in avtomatična čitalnica, kar vse pogloblja odnos med bralcem in knjižnico ter sili bralca k samostojnemu odločanju, s čimer se dviga njegova samozavest, volja za branje, veselje nad samostojno sodbo in zanimanje za razne izraze človeškega duha.

Kadar hočemo ustanoviti knjižnico s svobodnim pristopom ali preurediti že obstoječo pultno v ta namen, moramo najprej dobiti primeren prostor. Pri tem upoštevajmo sledeče:

1. Samo male knjižnice postavljajo vso knjižno zalogo v izposojni prostor, srednje in velike pa izločajo dvojnice in jih postavljajo v skladišče, od koder jih postavlja knjižničar v izposojne police, da nadomesti izposojene izvode. Zaradi tega naj ima vsaka knjižnica, ki ima redno dvojnice, posebno skladišče.

2. Izposojni prostor naj bo tolikšen, da imajo bralci, ki stoje ob posameznih skupinah, zadosti prostora za iskanje, ne da bi se med seboj motili. Ker moramo računati s tem — kar je tudi v interesu knjižnice —, da se bralci ne bodo prenašlo odločali, temveč pri izbiranju zdaj tu zdaj tam malo prebrali, kajti s pokušanjem pride tek, je izposojni prostor hkrati tudi čitalnica in je zaradi tega opremljen z mizicami in udobnimi stoli. Ni pa to študijska čitalnica, zato mora vzbujati v obiskovalcu dojem lagodja in domačnosti. Povsem zgrešeno bi bilo, obremeniti obisk knjižnice-čitalnice s kopo togih prepovedi, kolikor niso nujne zaradi dela samega (n. pr. prepoved kričanja in pd.); prav tako pa je napačno, dovoljevati druge, čeprav kulturne dejavnosti (n. pr. šahiranje in pd.), ker odvrtačajo zanimanje obisko-

valcev od knjig. Najugodnejša je razpostavitve knjig v 2-metrskih kojah z mizicami za enega ali dva bralca.

3. Kadar stojte police same brez vmesnih mizic, računajmo z vmesnim razmakom najmanj 1 m ali 1,5 m, da se bralci pri brskanju med seboj ne motijo. Pri tem ne smemo pozabiti, da mora biti spodnja bralcem namenjena polica vsaj 40—50 cm od tal, vrhnja pa največ 1,80 m visoko, kar da torej samo 1,20 m uporabne višine stelaž ali 4—5 polic, to je največ do 250 knjig v stelaži.

4. Policam, postavljenim v koje, s čimer podaljšujemo razstavne stenske površine za 50—60 %, lahko dodajamo prosto stoječe knjižne stelaže, ki pa s svojo višino ne smejo zakrivati pogleda na bralce. Zato naj ne sežejo nad 120 cm ali 150 cm, kar pomeni, da imajo samo po tri police za okrog 150 knjig.

5. Že pri preračunavanju površine izposojnega prostora moramo upoštevati tudi ureditev knjig v policah, kjer ne bodo postavljene po velikosti in zaporedni številki, kar dovoljuje najekonomičnejše izrabljanje prostora, temveč po strokah, ki jih bomo po obsegu knjižnice in njeni raznobarnosti drobili na manjše, za bralce pomembne enote. Pri vsaki enoti pa moramo upoštevati razen obstoječe zaloge tudi nabavne perspektive za nekaj let (vsaj pet let). Pri pultnem sistemu bi, vzeto teoretično, vsako nabavljeno delo za vedno ohranilo svojo lokacijo, ki mu jo je določilo prvo signiranje, ker dobi pač vsaka noviteta svoje zaporedno mesto. Pri svobodnem pristopu pa moramo računati s stalnimi premiki v okviru skupin, ker določujejo novo nabavljenim knjigam mesto na polici tri prvine: stroka, abecedno zaporedje pisatelja in abecedno zaporedje naslova. Sama snovna razporeditev zahteva torej dokaj več polic kakor pa razporeditev po formatu. Razlika je za približno eno petino.

Prav zaradi tega ne bomo postavljali v knjižnici s svobodnim pristopom vseh izvodov v izposojni prostor, čeprav bi s tem knjižničarju delo olajšali, temveč bomo imeli za čuvanje duplikatov še skladiščni prostor, kjer so knjige najugodneje postavljene po strogem abecednem redu pisateljev in naslovov, ker bi povzročalo postavljenje po inventarni številki, ki je edino oštevilčenje izvodov, komplicirano iskanje, posebnih skladiščnih lokacijskih signatur pa nikakor ne bi mogli priporočati.

Kadar bomo projektirali izposojni prostor za svobodni pristop, bo torej naša kalkulacija nekako takale:

Vrsta knjižnice	Število naslovov	Police	operativni prostor v policah	delovni prostor za knjižničarja	sedeži	lostop v garde-robo	skladišče, police, kapaciteta 500
mala	1.000	4	8	6	4	2	2
srednja	3.000	12	32	8	8	2	6
	5.000	20	40	12	10	5	10
velika	10.000	40	80	20	20	5	20

Iz navedenega sledi, naj ima knjižnica najmanjšega tipa 20 m² izposojevalnega prostora (skladišče 2 m²), malo večja knjižnica (3.000 naslovov) 50 m² (+ 6 m² skladišča), srednja knjižnica (5.000 naslovov) 67 m² (+ 10 m² skladišča) in velika knjižnica na vsakih 10.000 naslovov 125 m² in 20 m² skladišča.

Te mere se dajo pri srednjih in velikih knjižnicah znižati morda za 25 % s tem, da postavimo v prostor dvojne stelaže, ki imajo 2/3 kapacitete obzidnih in obrobni stelaž. Pri najmanjših knjižnicah pa tak prihranek ne pride v poštev, ker bi prosto stoječe stelaže zatrpale prostor. Pač pa tam lahko odpade skladiščni prostor, če postavljamo drugi izvod na pritalno polico in dvignemo stelaže na 2,20 m, s čimer pridobimo še tretjo polico, ki je bralci ne uporabljajo.

Za bralne kotičke lahko s pridom izrabimo okenske dele sten, kamor ne moremo postavljati knjižnih stelaž. Ker naše čitalnice niso namenjene študijskemu delu, se izogibajmo večjim mizam, ker zagozde velike strnjene ploskve in se omejimo na majhne mizice, pri katerih sedi najbolje samo po en bralec. Kadar pa potrebujemo veliko mizo, jo sestavljamo iz malih.

Kakor je videti, malih knjižnic prostorno ni posebno težko preurediti za svobodni pristop, ker znaša v primerjavi s pultnim sistemom razlika v površini, upoštevajoč isto število čitalničnih sedežev, pri knjižnicah do 2000 knjig komaj 2 m², do 6000 knjig 15 m², do 20.000 knjig 23 m² in do 40.000 knjig 49 m². Kalkulacij za večje knjižnice ne postavljam, ker moramo pri njih zaradi bolj zamotanega sestava in dela upoštevati še druge prvine. Prepričan sem, da bi bilo možno, če bo le malo dobre volje, preurediti večino naših malih in srednjih knjižnic na svobodni pristop, posebno še, ker propagiramo ustanavljanje čitalnic, ki zahtevajo pri dosedanjih zamislih neprimerno večje in hkrati slabo izkoriščene prostore.

Moramo se pa zavedati, da mora biti tudi pohišivo kos svojim nalogam. Z uporabljanjem neprimernega, od vsepovsod zne-

senega pohištva, kakor se je uveljavljalo prva leta po vojni, ne bomo nikamor prišli. Najčešče ni niti izrabljivo, slabo izkorišča prostor pa še pogled nanj je vse prej kakor prijeten. Čas bi že bil, da se na splošno dokopljemo do spoznanja, da mora imeti knjižnica čeden videz, pa četudi jo štejemo za »štacuno« svoje sorte, kakor je, žal, marsikje res.

Za pravilno delo knjižnice s svobodnim pristopom pa je tudi potrebno, da se spremeni do neke mere njeno tehnično delo pri postavljanju knjig in pri izposoji.

Pri knjižnici pultnega sistema določa signatura knjigi mesto na polici, pove, kateri zvezek imamo v rokah in kateri njegov izvod pa še kakšnega formata je. Vse to nam pove določeno sosledje črk in simbolov. Signatura *A 16 I b* nam pove na primer, da je to tretji izvod prvega dela šestnajste knjige v polici malega formata (pod 18 cm).

Pri prostem pristopu pa so zahteve drugačne. Oznaka (signatura) naj najprej opredeli snov knjige in nato abecedno zaporedje pisatelja in naslova. Pred signiranjem se moremo torej najprej odločiti za nekakšen snovni sistem, kajti določanje snovi samo po stvarni značnici bi nas zapeljalo v brezbrežje samovoljnega drobljenja. Pri nas smo se odločili za mednarodno decimalno klasifikacijo (DK), ki je tako raztegljiva, da jo lahko s pridom uporabljamo v vseh knjižnicah od najmanjših do največjih. Toda DK ni nastala iz pobud knjižničarjev, temveč da bi urejala znanstvene pojme in vsebine znanstvenih del. Zaradi tega predstavlja v okviru celotne DK knjižne zaloge ljudskih knjižnic skoraj samo številka 8 — oznaka za literaturo na sploh. 8 pa je razdeljena po narodnih literaturah; a ker bero naši ljudje zvečine samo v domačem jeziku in ne sprašujejo po narodnih literaturah, najčešče ne bomo razlikovali med njimi. Pač pa žele bralci vodilo, kakšna je povest po vsebini in starostni namembnosti. To izraža DK s privesnimi številkami, ki jih vezemo na temeljno številko 8 s pomišljajem ali z oklepajem. Obliko in vsebino dela določajo številke za pomišljajem, namembnost pa v oklepaju. Tako bi izgledala v DK n. pr. oznaka povesti V. Winklerja Petelinje pero 8-321.6 (024.7), kar pove, da je to zgodovinska povest za mladino. Finžgarjev roman Pod svobodnim soncem pa dobi 8-311.6, to je zgodovinski roman. V veliki knjižnici gremo še naprej in določimo narodno literaturo, v obeh primerih slovensko: 886.3-321.6 (024.7) oz 886.3-311.6. Kakor označujemo leposlovje z 8, tako imajo znanosti, vede in veščine svoje številke. Le redko bomo uporabili dve številki ali več, kakor n. pr. 61 za medicino, ali 621 za elektrotehniko, če bo to zahteval sestav

naše knjižnice. Vendar je vprašanje uporabe DK predmet posebnega priročnika, ki ga bo moral vsak knjižničar s pridom uporabljati.

Z ugotovitvijo DK smo knjigi določili skupino, v kateri je razvrščena. V tej skupini pa ji določa mesto abecedno zaporedje. Povedo nam ga prve tri ali štiri črke pisateljevega priimka, n. pr. *FIN*(žgar), *CAN*(kar), *PRE*(gelj), *PRESŠ*(eren), *PREŽ*(ihov); če je potrebno, dodamo še začetno črko naslova, vendar to ni priporočljivo, da ni oznaka preobsežna, n. pr. *WIN p* (Winkler, Petelinje pero, *FIN p* (Finžgar, Pod svobodnim soncem). Popolna oznaka bi bila torej: 8-321.6(024.7)*WIN p* oz. 8-311.6/*FIN p*. Izjemo delamo pri življenjepisih, kjer postavljamo knjigo pod ime opisance, vendar v oklepaju — ne pisatelja, n. pr. Kidričev Prešeren dobi oznako 92(*PRESŠ*). Dvojnic ne označujemo posebej, dele po potrebi z rimskimi številkami.

Ker nam snovna signatura premalo pove, nastane vprašanje, kako vpisovati izposojene knjige v bralčev konto. Tu je postopek poenostavljen, ker vpisujemo inventarno številko, ki jo ima vsak izvod vpisano pod lastniškim žigom na hrbtni strani naslovnega lista. S tem odpadejo vse težave, ki so se doslej pojavljale pri ugotavljanju izgubljenih izvodov, kadar je bila signatura pomanjkljiva, kakor tudi pri letnih in občasnih pregledih knjig, ki so bili doslej zaradi divergence med signaturo in inventarno številko skrajno zamudni.

Če bomo torej hoteli preurediti svojo knjižnico na svobodni pristop, bomo morali najprej preurediti knjižno zalogo. Razdelili jo bomo po snovi, nato vsako skupino uredili po abecedi in jo presignirali. Ker je snovna signatura za karakteristiko dela v inventarju povsem odveč in so vsi njeni elementi na naslovnem listu (najbolje rdeče) podčrtani, jo v inventarni knjigi opuščamo. Na knjižnem listku ohranimo DK samo zaradi statističnih podatkov, sicer pa vodimo knjigo samo pod inventarno številko.

Nastane vprašanje, kaj napraviti z deli, ki spadajo v razne snovne skupine. Najenostavneje bi bilo, da bi postavili delo v vsako skupino. Najčešče to ne gre pa si pomagamo s kazalkami. Kazalka je kos kartona, kamor napišemo naslovne podatke, ga postavimo v skupino in pripišemo: *Glej skupina . . .* Na primer: I. Stone, Mornar na konju je z znanstvenim aparatom utrjen življenjepis pisatelja J. Londona, prenesen v obliko romana. Temeljna skupina je leposlovje - življenjepisni roman 8-321.6 nanj pa opozorimo pri življenjepisih s kazalko 92(*LON*) *I. Stone: Mornar na konju, gl. 8-321.6 STO*. Tako bo bralec, ki bi brskal

med življenjepisi, opozorjen in si bo ogledal še drugo skupino. Še pomembnejše so takšne kázalke pri poljudnoznanstvenih delih.

S presigniranjem je bistveno delo opravljeno. Knjige sedaj samo postavimo po abecednem zaporedju in knjižnica je pripravljena za izposojanje. Pri tem pa ne smemo pozabiti postavljati zbrana in izbrana dela posebej, ker je v njih po več del različne vsebine. Trdinovo Zbrano delo, knjiga III. dobi torej oznako 8 TRD z III, Cankarjevo Izbrano delo, knjiga VII. pa 8 CAN i VII.

Signiranje, kakor sem ga razpletel, prav gotovo še ni popolno; vsakdanja praksa bo pokazala njegove slabosti in jih odpravila tem laže, ker je način elastičen kakor noben drug in nima nikakršne zveze z evidenčnim postopkom ne pri vpisu ne pri izposoji, kjer je pomembna samo večna konstanta — inventarna številka. Prav zaradi tega bi bilo kazno, če bi vodili inventarne knjige po letih — kar je v bistvu zaporedje prihodov ne pa inventarja —, inventarne številke pa bi ob tem zahtevale omejitev z letnico, n. pr. 12/57, 12/58 itd. Pri svobodnem pristopu ni namreč signiranje nič drugega kakor na knjige prenesen sistematični katalog, ki ga tako mora imeti vsaka knjižnica. Prav zaradi tega ni sprememba v signiranju ob uveljavljanju svobodnega pristopa nikakršna nasilnost, ki bi v živo zadela delo v knjižnici in bi jo lahko izvedli v nekaj dneh.

Zagovorniki pultnega sistema prostega pristopa navadno ne odklanjajo kar naravnost, priznavajo mu celo prednost, da pride pri njem bralec v ožji kontakt s knjigo, da je v prometu večje število knjig, da dobi bralec do knjige intimnejši odnos in se poglobi njegova težnja po samoizobraževanju itd., vedno pa končuje z ugovorom, da vse to res drži, toda za svobodni pristop morajo biti ljudje primerno vzgojeni, njihova kulturna raven mora biti tolikšna, kakor je naši ljudje še niso dosegli, pa bodo zaradi tega samo spravili knjige v nered in jih kradli, načela, naj gredo knjige med ljudi, pa pač ne smemo vzeti tako na široko. Na ta ugovor bi lahko rekli: Res je, da bodo ljudje pri brskanju knjige razmetali, pa čeprav jim bomo dali kot pomagalo majhna ravnila, ki naj jih zatikajo tja, kjer so vzeli s police knjigo — toda knjižničarjeva naloga je, da tudi te knjige stalno ureja, kakor je uredil one, ki so jih ljudje vrnili, ali pa jih je na bralčevo željo prinesel na pult na ogled. Vprašanje kraje se pa pri nas navadno pretirava. Iz prakse v knjižgarnah in knjižnicah je znano, da kraja ne presega 0,04 %, kar je vsekakor pod svetovnim povprečjem, ki šteje do 0,2 %. Na

splošno spoštujejo naši ljudje knjige kot tujo lastnino. Kraje so samo izjemni primeri, ki so najčešče izraz bolnega pohlepa po knjigah, kot se pojavlja pri pubertetnikih in pri starcih. Zaradi tega nikakor ni umestno govoriti o prenizki kulturni ravni bralcev kot zadržku za svobodni pristop.

Konkretno sliko dajejo izkušnje s knjižnih sejmov in razstav. V Beogradu je bilo na knjižnem velesejmu ob svobodnem pristopu ukradenih prvo dopoldne v francoskem oddelku 36 knjig od približno dva tisoč razstavljenih, od »pocketbooks« štiriindvajset pri okoli tisoč osem sto razstavljenih, od izdaj Mladinske knjige 28 pri 137 razstavljenih knjigah in podobno. Drugod so bile kraje manjše. Letos so bili obiskovalci ločeni od razstavljenih knjig z vrvo pregrajo. Državni založbi Slovenije pa je bil ukraden v osmih dneh razstave — pri popolnoma svobodnem pristopu in zelo pomanjkljivem nadzorstvu — vsega en zvezek *Ridders Digest*. Večina ljubljanskih knjigarn ima svobodni pristop in vendar ne gredo izgube zaradi kraje nikoli nad 0,2%. Ugotovitve beograjskega knjižnega sejma pa potrjujejo, da so predvsem pubertetniki tisti, ki se spozabljajo ob razstavljenih knjigah. Isto smo ugotovili tudi v naših knjižnicah, namreč da kradejo knjige s pulta največ posamezni pobalinki. Kakor sem bil že prej omenil, ni torej nevarnost kraje pri svobodnem pristopu nič večja kakor pri pultnem sistemu z oglednimi kolekcijami, nadzor je celo popolnejši, ker ne odhaja knjižničar iz prostora in ne pušča tudi po več minut obiskovalcev samih kakor pri pultnem sistemu, kjer išče po skladiščih knjige po individualni izbiri. Upoštevati moramo samo dvoje: prostor ne sme biti nepregleden in knjižnica mora brezpogojno zahtevati, da oddajo bralci ob prihodu torbe, aktovke in podobno v garderobi. Knjižničarji lahko neopazno nadzorujejo kretnje bralcev, ker so sredi med njimi. Pri tem pa nikakor ne smejo pozabiti, da morajo biti nadvse takti, kajti slepo izrečena obdolžitev ne škodi samo ugledu knjižnice, temveč spravi lahko v nevšečnosti tudi knjižničarja. Zaradi tega bomo v dvomljivih primerih osumljence dalj časa opazovali, dokler jih ne dobimo pri dejanju. Z določenim odstotkom ukradenih knjig pa moramo v ljudskih knjižnicah vedno računati in sem prepričan, da ne bo nikakršna komisija delala zaradi tega vprašanja, dokler ne bi odstotek izgub presegel ustaljenih norm.

Pri svobodnem pristopu moramo še celo računati z nekim drugim psihološkim učinkom. Intimnejša povezava s knjigami, ki jih bralec svobodno izbira na policah, vzbudi v njem nekakšen dojem solastništva, kar pa sproži pri večini bralcev več-

jo skrb za knjigo. Prepričan sem, da se bo to tudi pokazalo pri izposoji, ker bodo knjige dalj časa opravljale svoje delo, ne da bi jih morali prevezovati.

Ob tem se mi zdi potrebno poudariti, kako je pri svobodnem pristopu oblika knjig še pomembnejša kakor pri pultnem sistemu. Bralec je namreč neprimerno odločneje postavljen na lastne noge, knjižničarjevemu nasvetu se često zavestno izogiba, bodisi iz sramežljivosti, ker noče pokazati svojega neznanja, bodisi iz prevelike obzirnosti, da ga ne bi motil pri njegovem delu, ali pa tudi iz premočne samozavesti, kar se pokaže posebno pogosto pri polizobraženih, ki so se dokopali do resničnega ali umišljenega »položaja«, in pri pubertetnikih, ki jih sili zavest oblikujočega »jaza« v nelogično opozicijo proti vsem odraslim. V takem primeru nima bralec objektivnih meril, s katerimi bi presojal in težkal razstavljeno branje, pa se prepušča pri odločanju za tako ali tako knjigo formalnim zunanjim razlogom. To upoštevajo že založbe, ki dajejo svojim izdajam podobo, da pade kupcu v oči. V knjižnici bomo te elemente obdržali in jih po možnosti še okrepili. Posebno mislimo na to, kadar dajemo knjige v vezavo. Zaradi tega spravljamo ščitne ovitke in jih ob prevezavi nalepimo na platnice. Nič ni namreč bolj duhomorno, kakor gledati uniformirano knjižnico, pa naj bo v enotnih vezavah ali v raševinastih spokorniških haljah iz sivega, rjavega ali modrega ovojnega papirja, kakor jih posebno pogosto srečujemo na policah šolskih knjižnic. Pravilo naj nam bo, ohraniti originalno vezavo, sicer pa vezati knjige čimbolj živo in tako, da bo na platnicah razviden naslov dela in ime pisatelja.

Ko smo knjige uredili, moramo napraviti na policah kažipote: listke, kjer stoji razen decimalne klasifikacije tudi snovna opredelitev zadevne DK, na primer 8-311.6 *Zgodovinski romani in novele*. Da se namreč izognemo prevelikemu drobljenju, ne bomo upoštevali pri postavljanju knjig razlike med romani, povestmi in novelami. Na stelaže pritrdimo večje napise, ki povedo, kakšne zvrsti branje je v njej, n pr. *Romani*. Priporočljivo je sestaviti za posamezne snovne skupine sezname, najboljše listkovne, po naslovih; po pisateljih pri skupinah niso potrebni, ker so knjige že tako v polici postavljene po pisateljih. Zahtevnejši bralec, ki bi hotel poiskati dela po katalogu ne glede na stroko, se bo pač zatekel k imenskemu avtorskemu katalogu, ki ga mora knjižnica tako ali tako imeti.